CILJ NE OPRAVDAVA SREDSTVO

Miro Blečić, prof. dr

Fakultetu za Turizam Univerziteta Mediteran
Podgorica, Crna Gora
miroblecic@t-com.me

Milena Žižić, mr

First Financial Bank
Podgorica, Crna Gora

Apstrakt

Procesom krupnih društveno-sistemskih, globalnih promjena i tehnoloških inovacija neminovno nameću obavezu na uspostavljanju određenih standarda funkcionisanja, kao pravila ponašanja kako nacionalnih ekonomija, pravnih subjekata, tako i građana. Ekspanzija međunarodnog protoka kapitala prvenstveno kroz privredne aktivnosti multinacionalnih kompanija, motiviše pojedine države da poreske sisteme nacionalnih ekonomija ustanovljavaju konkurentnijim, kako bi ostvarile brži privredni rast. Naravno, ovakvo opredjeljenje ugrožava princip pravičnosti, kako poreskih obveznika tako i zemalja u okruženju, što postaje predmet sankcionisanja međunarodnih institucija.

Ključne riječi: globalizacija, inovacija, multinacionalna kompanija, privredne aktivnosti, višestruko oporezivanje, pravičnost, brži privredni razvoj

GOALS DO NOT JUSTIFY THE MEANS

Abstract

The process of large social-systemic, global changes and technological innovations inevitably impose the establishment of certain standards of operation, as the rules of conduct for the national economy, legal entities and citizens. The expansion of international capital flows mainly through the economic activities of multinational companies, motivated national economies to make their tax systems more competitive, in order to achieve a faster economic growth. Of course, this kind of commitment threatens the principle of fairness to taxpayers and the countries in the region, which becomes subject to sanctions by international institutions.

Keywords: globalization, innovation, multinational companies, economic activity, multiple taxation, fairness, rapid economic development

JEL codes: H20, F60, O40

UVODNE NAPOMENE

Krupne privredno-sistemske promjene, koje su se desile, a i sada se dešavaju u globalnom smislu, umnogome su doprinijele nastanku neravnomjernih ekonomskih i političkih promjena, eskalaciji sukoba uzrokovanih globalnim interesima nacionalnih ekonomija, grupa krupnih vlasnika kapitala ili pojedinaca, najčešće prikriveni pod plaštom demokratskih promjena, koje neminovno, po protagonistima treba da vode progresu. Realnost je ne rijetko drugačija, a nažalost najčešće surova suprotnost. Polarizacija svijeta više nije aktualna u sistemskim razlikama i po tom osnovu u doktrinarnim svojstvima vrijednosti društva, jer su one sve manje, već, prije svega, u njihovim interesnim sferama ekspanzije kapitala i profitabilnosti, odnosno učešća pojedinaca u ostvarenom profitu.

Promjene koje su nastale u našim okolnostima prevashodno su imale za cilj brži, racionalniji i profitabilniji privredni i ukupni društveni razvoj zemlje. Svojinska transformacija nema svrshodnosti ako ne obezbeđuje u ekonomskom smislu progresivnije rezultate, kako sa aspekta racionalnosti, konkurentnosti i profitabilnosti, tako i sa aspekta rasta životnog standarda prvenstveno uposlenih, pa i stanovništva u cjelini. Međutim, civilizacijski posmatrano proces se obavljao a da su institucionalna rješenja nepotpuna, da su selektivno primjenjivana i da je dinamika svojinske transformacije više imala socijalni nego li razvojni karakter. Upravo, to su i glavni razlozi zbog izostanka očekivanih pozitivnih efekata. Odričući se svega izuzev imovine od prethodnog sistema, bez obzira da li je to bilo bolje ili lošije od postojećeg, došli smo u suštu suprotnost, gdje se vlasnici kapitala, pri opredjeljenju za njegov plasman, s posebnom pažnjom interesuju za postizanje što veće profitabilnosti polazeći isključivo od ličnih motiva, dok se sfera javnog interesa ostavlja državi, ne da bi se očuvala njena državnost već iz razloga što su to krupne infrastrukturne investicije, koje stvaraju povoljan ambijent, posmatrano na duži rok, za razvoj privrednih djelatnosti i povoljnijih uslova života građana, a relativno dugo se ekonomski efektiraju. U globalu posmatrano, od svojinske tranzicije CG je prihodovala preko 4,5 milijardi eura a da praktično nije realizovan nijedan iole značajniji infrastrukturni objekat, značajan po nacionalnu ekonomiju. Istina, dinamika prihodovanja sredstava nije bila u kraćem već u dužem roku, što nije opravdanje za iskazanu ekonomsku nelogičnost i neracionalnost.

Pohlepa vlasnika kapitala za njegovim stalnim multiplikacijama polako ali sigurno se izdiže na veće nivoe sistemskog ustrojstva, sve do nivoa država. Promjene koje su nastale, kako u sistemskom tako i u tehnološkom smislu, posebno sa aspekta protoka informacija, doprinijele su da kapital ne poznaje granice. Navedene karakteristike umnogome pothranjuju nerealnu srazmjeru u odnosima proizvodnje i potrošnje, kao i prenaplašeni obim potrošnje, koji neminovno vodi takve nacionalne ekonomije u pretjerano kreditno zaduživanje, naglašenu uvoznu zavisnost, ispoljen spolnotrgovinski i budžetski deficit, što sve skupa vodi u recesiju, pad zaposlenosti i pad standarda stanovništva. Koncept neoliberalne ekonomije nije ništa drugo do sedativ u rukama vlasnika krupnog kapitala kojim se zamajavaju široke, sve siromašnije mase stanovništva da će im on obezbeđijediti prosperitetan razvoj. Naravno, to je osmišljeni način da svoj krupni kapital efikasnije multiplikuju a da pri tom ostvareni parametri prosječnog privrednog razvoja nacionalne ekonomije

stagniraju ili čak i opadaju. Isto tako, postoje vlasnici krupnog kapitala i u siromašnim ili nerazvijenim zemljama gdje je neoliberalni koncept samo ubrzao raslojavanje, uvećavajući siromaštvo.

Ako je svrha privatizacije racionalnija, efikasnija i profitabilnija proizvodnja, onda se s pravom postavlja pitanje sa kakvom je uspješnošću ostvaren taj cilj, kada je nakon dvadeset dvije-tri godine, za potrošačku korpu prosječnog četvoročlanog domaćinstva u CG sada potrebna skoro dvostruka prosječna zarada, a 1989. godine je bila dovoljna jedna i po vrijednost prosječne zarade. Da ne navodimo druge parametre: da nismo sagradili nijedan novi energetske izvor, nijedan kilometar autoputa, nijedan magistralni putni pravac sa tri trake, koji povezuje dva grada u CG, a da ne govorimo o brzim prugama, ekološkim izvorima energije, povećanju proizvodnje hrane i sl. Naravno, u zavisnosti od nivoa razvijenosti privrednog sistema i po tom osnovu ispoljenih njegovih specifičnosti, kao i strateškog opredjeljenja dugoročnog razvoja nacionalne ekonomije, nužno se nameće potreba ustanovljavanja, kroz adekvatnu ekonomsku politiku, onih mehanizama koji imaju prevashodni cilj interventnog saniranja uočenih slabosti u smislu neophodnog pospješivanja proizvodnje i prerade, a nakon toga, sukcesivnog otklanjanja ispoljenih neracionalnosti, na bazi uspostavljenih nerealnih odnosa između proizvodnje i potrošnje, kroz sistematsko otklanjanje uzroka koji su do toga doveli. U tom smislu, neminovno se nameće potreba ustanovljavanja i unapređenja podsticajnih mjera privrednog razvoja.

SPECIFIČNOSTI NACIONALNE EKONOMIJE I VIDOVI ISPOLJAVANJA EKONOMSKIH POREMEĆAJA

Razvoj privrednog sistema Crne Gore u prethodne dvije decenije, već smo istakli, osmišljen je kroz prestrukturiranje privrednog potencijala u vidu svojinske transformacije, i kako to ekonomisti često ističu, organizacione racionalizacije i tehnološkog unapređenja procesa obavljanja djelatnosti, sve sa ciljem povećanja konkurentnosti. Zamisao nije bila sporna, jer po prirodi stvari od efektuiranja svojinske transformacije, bilo je realno očekivati pozitivne efekte od reinvestiranja ostvarenog kapitala otvarajući nove sadržaje i povećavajući konkurentnost ukupnog privrednog potencijala.

Međutim, realno je da se razlike u efektima između očekivanog i stvarnog, neminovno javljaju u vidu izvjesnog odstupanja i kada su programi cjelovito unaprijed dinamički procesuirani i detaljno osmišljeni, jer uvijek stepen neizvjesnosti, u vidu određenog rizika, koji nije bilo moguće predvidjeti, čini osnov odstupanja. Imperativ, koji je u ekonomskom smislu prepoznatljiv kod svih zemalja koje preferiraju ulazak u EU, jeste konsolidacija racionalnosti i efikasnosti društvenog sistema u cjelini, posebno ekonomskog, koji čini materijalnu osnovu i sigurnost sopstvenog razvoja društva.

U konkretnom slučaju, na primjeru CG, pozitivne karakteristike procesa tranzicije za razliku od negativnih, je neuporedivo lakše pobrojati. Naime, rijetki su primjeri uspješno obavljenog posla svojinske i organizacione transformacije privrednih subjekata po nacionalnu ekonomiju. Upravo, to je činjenica koja upućuje na

zaključak da se kroz pad uposlenosti i pad profitabilnosti iskazane u rezultatima poslovanja izdvajaju, kroz poreska zahvatanja, nedovoljna sredstva za podmirenje rastuće potrošnje skoro u svim oblicima. Naravno, problem se može posmatrati sa više aspekata.

Nesporna je činjenica da transformisani privredni subjekti u većini slučajeva nijesu konkurentni, čak ni na domaćem tržištu, a da ne govorimo šire, tim prije, u uslovima privređivanja posve otvorene privrede. Otuda, ne možemo govoriti ni da im je profitabilnost veća, što stvara potencijalno manju poresku osnovu od koje se ubiraju srazmjerno manji poreski prihodi. Isto tako, uvećanje poreskih nameta ugrožava i onako oskudan priliv stranih investicija u svim oblicima, a istovremeno, pod pritiskom dodatnih nameta, povećavat će se obim privrednih aktivnosti na "sivom" tržištu. Otuda je prisutna nerealna intencija izvršne vlasti za dodatnim uvećanjem poreskog zahvatanja, a da pri tom nijesu ni postojeće poreske obaveze u cjelosti naplatili niti pak, njihovu naplativost, učinili izvjesnom. Isto tako, uvažavajući prethodne činjenice, pored ostalih poteškoća evidentan je i problem naglašene nezaposlenosti, što će dodatno podsticati evaziju poreskog zahvatanja. Naravno, znatan pad uposlenosti i naglašena stopa nezaposlenog radno aktivnog stanovništva, među najvećim u okruženju (prema "Monstat" - u preko 21%, što iznosi oko 50.000 nezaposlenih, odnosno približno 1/3 zaposlenih), dodatno smanjuje potencijal poreskog zahvatanja dohotka zaposlenih kao najizdašnijeg prihoda, sa jedne, a sa druge strane, nameće obavezu budžetskog izdvajanja socijalnih naknada, kao oblika materijalne zaštite takvih građana što, pored izgubljenih prihoda novostvorene vrijednosti po osnovu njihovog ne angažovanja, dodatno uvećava neproduktivnu budžetsku potrošnju.

Obim i struktura uposlenih u nacionalnoj ekonomiji karakteriše evidentna rigidnost u smislu najbržeg rasta uposlenosti u sektoru izdržavanog stanovništva, prije svega u državnoj ili lokalnoj upravi, odnosno javnim preduzećima pri čemu se najveći dio budžetskih sredstava troši za zarade uposlenih, koje su relativno niske a ipak u postojećim prilikama najizvjesnije, a poreska izdvajanja na takva primanja često kasne mjesecima pa i godinama. Pokazatelji su obično dostupni kada uposleni iz tih struktura završavaju radni odnos u smislu penzionisanja, i kada se obaveze najčešće regulišu upravo tim povodom, po pravilu sa kašnjenjem.

Strane direktne investicije ostvarene svojinskom transformacijom ili kao njihov direktni priliv kroz grinfild varijantu, sve su manje izdašne. Naravno, i po tom osnovu ostvaruje se dodatni pad poreskih prihoda, što uzrokuje njihovo direktno ali i indirektno smanjenje, posebno posmatrano na dugi rok. Imajući u vidu otvorenost nacionalne ekonomije globalna ekonomska kriza samo je dodatni negativni efekat koji je, u naglašeno nepovoljnom trenutku zatekla nacionalnu ekonomiju posve nespremnom, što dodatno usložava održavanje makro-ekonomske monetarne stabilnosti i likvidnosti bankarskog sistema, gdje je evidentan problem, eksponiran u vidu znatno većih aktivnih kamatnih stopa bankarskog sektora u odnosu na zemlje EU. Osnovni razlog "skupljeg" kreditnog novca kod nas, prije svega, treba tražiti u činjenici neminovno uvećanih fondova rezervi za "pokriće" kašnjenja ili iznuđenih otpisa kreditnih plasmana iz perioda monetarne ekspanzije.

U strukturnom smislu privrede, sektor usluga postaje najveći, čineći oko 70% BDP, zatim slijede: industrija 14%, poljoprivreda čini oko 9%, i građevinarstvo oko 7%.

Očigledno je, da neformalni sektor ostaje ubjedljivo najveći, kako stoji u Izvještaju EK o napretku Crne Gore u evropskim integracijama, a on u suštini čini i najveći izvor djelatnosti gdje je prisutna evazija poreskog zahvatanja. Isto tako, naglašeno je u Izvještaju, da mala i srednja preduzeća čine oko 66% ukupne zaposlenosti, ali da su te kompanije i dalje suočene sa sve većom nelikvidnošću i sve težim uslovima kreditiranja. U CG je sve manje privredno aktivnih "velikih" preduzeća. U 2009. godini, prema "Monstat-u" bilo ih je 53, da bi u prošloj godini njihov broj iznosio 47, od čega je više od polovine u Podgorici, dok čak u 12 gradova, gdje živi oko 160 hiljada stanovnika, odnosno više od četvrtine ukupnog broja stanovnika, nema ni jednog. Skoro identično kretanje ispoljeno je i kod srednjih preduzeća, gdje je od 308 aktivnih u 2009. godini došlo do pada od oko 20% u prethodnoj 2012. na iznos od 242 preduzeća.

Ranije izdate garancije, posebno za KAP, kako sada stvari stoje, čine ozbiljnu smetnju ugrožavanja funkcionisanja javnog sektora u višestrukobnom obliku: gubitak značajnog izvora kontinuiranih poreskih prihoda, obaveze jednokratne otplate preuzetih vrijednosti garancija na kreditna dugovanja, uvećanja dodatnih izdataka po osnovu socijalnih programa zbrinjavanja radnika koji ostaju bez posla, pada prihoda radno angažovanih i onih koji će ostati bez posla, pada prihoda ostvarenih izvozom, pada BDP-a i rastom spoljnotrgovinskog deficit, pada javne potrošnje...

Postoje osnovane indicije da su potraživanja Poreske uprave CG po osnovu odavno prispjelih a ne naplaćenih obaveza premašila iznos od 216 miliona € ili preko 6% BDP-a, odnosno preko 10% budžetskih prihoda a da se pri tom konačni podaci ne učine zvanično javnim, kako bi se vidjela struktura i obim obaveza dužnika i preduzele adekvatne mjere u cilju naplate potraživanja. Vrijednost izdatih garancija Vlade i potražnji iznos poreskih, odavno prispjelih a ne naplaćenih obaveza, premašuju iznos od 20% budžetskih prihoda CG u ovoj godini. Očigledno da postoji anahron pristup u implementaciji zakonskih poreskih propisa i preduzetih mjera tekuće ekonomske politike. Naime, nema ekonomskog rezona izdavati garancije bankama dužniku poreskih obaveza a pri tom ne obezbijediti kroz imovinu dužnika svoja prispjela i potencijalna u vidu garancija (nažalost već prispjela) potraživanja i na taj način, dodatno usložavati privredni ambijent ostalim subjektima, nenamjenski trošeći budžetska sredstva i uvećavajući im poreske namete, kako bi održali budžetsku likvidnost. Izbjegavanje sučeljavanja sa realnim činjeničnim stanjem funkcionalnosti sistema i njegove adekvatne primjene, samo dodatno usložava iznalaženje adekvatnog rješenja i po tom osnovu preduzimanja neophodnih mjera. Međutim, po svojoj težini i složenosti mnogo veći problem čine rastući broj firmi u blokadi sa sve većim iznosom blokiranog duga. Ako hronološki posmatramo taj fenomen, prema podacima CBCG, na kraju 2007. godine u blokadi bilo je 8.459 pravnih subjekata, čija je vrijednost neizmirenih obaveza dostizala 81,67 miliona eura, da bi u 2008. broj blokiranih privrednih subjekata porastao na 9.729 a vrijednost potraživanja dostigla iznos od 92,71 miliona eura.

Značajnije negativne posledice ekonomske krize imamo eksponirane kroz uvećanje blokiranog dugovanja iskazanog u 2009. godini kod 12.256 pravnih lica sa 177,19 miliona eura. Zatim, i naredne godine raste broj blokiranih pravnih subjekata na 12.113, a iznos duga dostiže 253,92 miliona, da bi u 2011. godini broj blokiranih pravnih lica bio 12.186, a iznos blokiranih sredstava dostigao vrijednost od 377,59

miliona eura. U 2012. godini broj blokiranih pravnih subjekata iznosi 12.247, a vrijednost potraživanja prevazilazi 445 miliona €, što je za 10,1 milion više u odnosu na prethodni mjesec. Prema podacima CBCG za januar tekuće godine došlo je do pada dugovanja privrede na iznos od 430,39 miliona, što je za 14,7 manje u odnosu na prethodni mjesec, ali je došlo do rasta blokiranih privrednih subjekata na broj od 12.290. Naravno, tome treba dodati i značajan broj privrednih subjekata koji nijesu prijavili svoja potraživanja, mada su evidentna već duži vremenski period. U toj vrijednosti neizmirenih obaveza značajnu stavku sa više od 1/3 čine poreske obaveze koje nijesu naplaćene, što znatno uvećava prethodnu vrijednost nenaplaćenih poreskih obaveza.

Pobrojane karakteristike ubjedljivo ukazuju na činjenicu da privredni ambijent u nacionalnoj ekonomiji nije na nivou ni približno poželjnom kakvog bi priželjkivali privrednici, a ni racionalno funkcionalnom sistemu gdje bi privredne aktivnosti, kroz instrumente podsticaja, dobijale na ekspanziji valorizacije raspoloživih resursa uspostavljajući skladne odnose potreba i mogućnosti. Naprotiv, ambijent postaje sve teži, poreska zahvatanja sve veća, nelikvidnost privrednih subjekata izrazitija, kreditna zaduženja su u kontinuitetu veća i pod nepovoljnijim uslovima, zatim, nezaposlenost raste, standard stanovništva opada...

U kontekstu takvih kretanja karakteristično je istaći činjenicu da je evidentan kontinuiran pad industrijske proizvodnje, gdje dvije najveće kompanije u CG (Željezara i KAP), imaju finansijskih poteškoća u poslovanju i po tom osnovu, kao mjere "oporavka" značajno smanjuju obim produkcije, što objektivno sagledavajući u finansijskom ekvivalentu samo dodatno usložava negativne posledice ukupnih parametara nacionalne ekonomije.

Prema statističkim preliminarnim podacima "Monstat"-a, ekonomska kretanja u 2012. godini karakteriše pad BDP u prvom kvartalu za 2,4 %, da bi do kraja juna negativan trend prešao u pozitivnu stopu od 0,3%. Ispoljeni pad u prvom kvartalu uzrokovan je elementarnim nepogodama, padom proizvodnje električne energije, lošijim rezultatima sektora poljoprivrede, građevinarstva, saobraćaja i skladištenja, šumarstva i ribarstva. Blagom rastu od aprila do kraja juna doprinio je sektor prerađivačke industrije, snabdijevanje električnom energijom, trgovina na veliko i poslovanje sa nekretninama. Prema podacima "Monstat-a", ti sektori su uspjeli da anuliraju ispoljene negativne trendove u sektorima vađenja rude i kamena, građevinarstva i saobraćaja. Isto tako, prema zvanično objavljenim podacima CG je u 2011. godini ostvarila BDP u iznosu od 3,23 milijarde €, što je upoređujući ga sa prethodnom godinom, evidentan rast od 3,2%, svrstavajući CG da ima nadprosječan rast u odnosu na prosjek zemalja EU (1,5%), za isti period (BDP po glavi stanovnika u CG iznosi 5.211 €).

Ministarstvo finansija je BDP za 2012. godinu procijenilo na 3,4 milijarde eura, očekujući rast nominalno od 4%, odnosno rast ekonomije za 0,5% i rast inflacije od 3,5%. Nivo dostignute inflacije, prema podacima "Monstat-a" u avgustu tekuće godine iznosio je 4%, da bi nakon objave podatka uslijedilo povećanje cijena energenata i prehrambenih proizvoda, neposredno osporavajući validnost navedene procjene. Prema istim izvorima iznos inflacije na godišnjem nivou dostigao je krajem oktobra prošle godine vrijednost od 5,2%.

Međutim, ne treba zaboraviti značajnu poziciju koja se direktno računa u BDP-u kao razlika između izvoza i uvoza a koja je sve nepovoljnija. U prošloj godini, prema istim izvorima, negativan odnos dostigao je vrijednost od 840 miliona eura, pri čemu je već za osam mjeseci 2012. godine taj parametar dostigao negativan iznos od 993 miliona, da bi iznos deficita za devet mjeseci dostigao 1.110 miliona €, sa daljom tendencijom rasta. Za uvoz hrane, pića i duvana za posmatrani period, izdvojeno je 318 miliona eura, što je za 43 miliona € više od ukupnog crnogorskog izvoza. Očekivati, da će do kraja protekle godine doći do smanjenja ovih negativnih tendencija nema ekonomskog rezona, već je izvjesna realnost po tom osnovu u vidu daljeg rasta negativnih efekata, prije svega zbog gašenja četvrtine proizvodnih kapaciteta KAP-a, kao najvećeg izvoznika nacionalne ekonomije, zatim smanjenja proizvodnje Željezare, potom Boksita. Pokrivenost uvoza izvozom iznosi 19,9% i manja je za preko 20% u odnosu na prethodnu godinu, kada je iznosila 24,3%. Isto tako, nerealno je očekivati da će doći do pozitivnih pomaka u ličnoj potrošnji iako je ona u BDP-u u prethodnoj godini učestvovala sa 2,7 milijardi eura. Prosječna plata po uposlenom, koja je u januaru 2012. godine iznosila 505 €, kontinuirano opada.

Bruto investicije u osnovna sredstva bilježe sve manje učešće, prvenstveno kao posledica pada privrednih aktivnosti ali i izostanka selektivnih podsticaja poreskog sistema. U 2011. godini ove investicije su iznosile 596, a u 2010. godini 655 miliona eura, što čini značajan pad vrijednosti za nepunih 10%. Neto strane direktne investicije, odnosno razlika između njihovog priliva i odliva, prema podacima CBCG, u prvih pet mjeseci prošle godine iznosile su 107,6 miliona € što je za 38,3% manje nego u istom periodu godinu unazad.

Za razliku od ovih privrednih investicija koje su sve oskudnije, investiranje u gradnju stanova, iako znatno manji, i dalje ima naglašen intenzitet. Naime, u CG prema podacima "Monstat-a" je 1971. godine bilo 112.000 stambenih jedinica, čija je prosječna površina iznosila 46 metara kvadratnih, da bi 2011. godine broj stambenih jedinica dostigao iznos od 247.000, sa prosječnom površinom od 71 metar kvadratni. Broj stanovnika po stambenoj jedinici je nešto iznad 2,5, što je, znatno manje od prosječnog domaćinstva, a korisna površina dostiže preko 28 metara kvadratnih po stanovniku. Vjerovatno, nije teško pretpostaviti da ekspanzija gradnje stanova nije pratila adekvatna poreska politika, koja bi, po principu selektivnosti, podsticala preusmjeravala kapital u druge profitabilnije djelatnosti a državi obezbijedila značaj izvor poreskih prihoda. Isto tako, ova privredna grana zajedno sa turizmom, čini najveći potencijal sivoj ekonomiji, gdje država po pravilu ostaje uskraćena za oko 30% poreskih prihoda po osnovu realnih obaveza.

Kreditna zaduženost građana kod banaka ima tendenciju pada u odnosu na prethodnu godinu, i ako dugovanja po stanovniku nijesu zanemarljiva. Naime, kreditni dug po stanovniku iznosi prema podacima CBCG skoro tri prosječne neto zarade (1.341 €), dok je dug po uposlenom dostigao iznos od 5.116 € odnosno ukupna kreditna zaduženost stanovništva sredinom prethodne godine iznosi 831,7 miliona i bilježi blagi pad od 0,2% u odnosu na decembar 2011. Tome treba dodati da je prosječna zarada uposlenog u CG, bez poreza i doprinosa, posmatrano po mjesecima prethodne godine, skoro kontinuirano u padu. U januaru 2012. je, prema podacima "Monstat-a" iznosila 505 €, februaru 495, martu 489, aprilu 491, zatim, u

maju 487, pa u junu 484, da bi u julu i avgustu bila na istom nivou u iznosu od 480 € kako bi u novembru iznosila 473 €. Za razliku od opadajućeg trenda zarada, potrošačka korpa, za isti period posmatranja, ima tendenciju blagog rasta za nepunih 3% (u januaru 778,3 da bi u oktobru iznosila 800,5 €). Naravno, pri ovom posmatranju ne treba zanemariti ni činjenicu povećanja broja nezaposlenih što dodatno usložava nivo životnog standarda.

Javni dug po stanovniku je 2009. godine iznosio 1.821 € da bi iznos duga, krajem avgusta 2012. godine, prema istim izvorima, dostigao vrijednost od 2.610 €. U apsolutnim vrijednostima javni dug je, za isti period posmatranja iznosio 1,14 milijardi, da bi dostigao vrijednost od 1,74 milijarde €, sa daljom tendencijom rasta. To praktično ukazuje na zabrinjavajuću činjenicu da je javni dug dostigao, ako ne i premašio iznos od 60% BDP-a.

Dug lokalnih samouprava, prema podacima Ministarstva finansija, po osnovu kredita i obveznica na kraju prvog kvartala prethodne godine, iznosio je 115,62 miliona eura ili, 3,37% procijenjeno BDP za istu godinu. Ukupne neizmirene obaveze lokalne samouprave u tom period iznosile su 98,51 milion eura ili 2,89% procijenjenog BDP-a. Ukupno ostvareni prihodi budžeta opština, posmatrani za isti period, iznose 44,59 miliona, što čini 66,59% planiranih prihoda za posmatrani period. U strukturi ovih prihoda porezi učestvuju sa 42,26%, takse 4,13%, naknade 44,13%, i ostali prihodi 9,48%. Uočljivo je da porez u javnim prihodima lokalnih zajednica nije najviše zastupljen. Njegovo učešće je, više nego dvostruko manje, od učešća u strukturi prihoda države.

Sublimirano, našu ekonomsku realnost karakterišu nesporne činjenice: da evidentno imamo kontinuiran pad industrijske proizvodnje i sve manji broj privrednih subjekata iz te sfere gdje je baš najviše eksponiran rast cijena tih proizvoda, da nam ubrzano raste kreditna zaduženost, da rastu oblici poreskih zahvatanja a da slabi njihova naplativost, da nam je sektorska struktura privrede sve nepovoljnija sa dominantnom ulogom uslužnih djelatnosti, da raste spoljnotrgovinski deficit i nezaposlenost, da pada životni standard i kupovna moć stanovništva, da raste inflacija i sivo tržište, razlike u regionalnoj razvijenosti...

OSNOVNE KARAKTERISTIKE NACIONALNE EKONOMIJE DO DEVEDESETIH

Sve nacionalne ekonomije se, neka manje neka više, suočavaju sa poteškoćama u privrednom razvoju, tim prije što najrazvijenije zemlje svijeta karakterišu ubrzani procesi internacionalizacije i globalizacije poslovanja. Otuda je nesporan zaključak da orijentacija samo na domaće tržište sasvim sigurno ne može biti dovoljna garancija dugoročnog uspjeha. To ne znači da domaće tržište treba zanemarivati, ustupajući ga drugome, već naprotiv na njemu ostvariti konkurentsku dominaciju. Upravo iz razloga što su nacionalne granice postale preuzak okvir za rast ekonomije obima, samim tim sve više gube na značaju, što uslovljava da međunarodna razmjena postaje sve liberalnija, gdje su nosioci takvih aktivnosti prvenstveno multinacionalne kompanije. Nesporno je, da je rizik profitabilnosti jedna od ključnih determinanti vlasnika kapitala koji opredjeljuje, najčešće preko tržišnih

mehanizama, njegovu pokretljivost. Naravno, rizik postoji u svim sferama životnih aktivnosti, pa samim tim i sa aspekta ustanovljavanja i naplativosti poreskog zahvatanja.

Karakteristike nacionalne ekonomije krajem devedesetih prošlog vijeka ispoljavane su u energetske-metalurškom kompleksu, zatim u prerađivačkoj i metalnoj industriji, drvoprerađivačkoj i industriji namještaja, tekstilnoj industriji, poljoprivredno-prerađivačkoj industriji, elektroindustriji, hemijskoj industriji i dr. Industrijska proizvodnja učestvovala je sa preko 80% u stvaranju BDP. Broj radno angažovanih dostizao je iznos od 2/3 ukupnog broja uposlenih radnika što je u strukturnom smislu dominantna pozicija uposlenih u industriji. U periodu do 1991. godine, zahvaljujući privrednom razvoju prvenstveno industrijalizaciji, korjenito je promijenjena ekonomska struktura stanovništva.

Proces je dobio na intenzitetu kada se u nacionalnoj ekonomiji odvijala ekspanzija industrijalizacije, urbanizacije i razvoj tercijalnog sektora, koji je dodatno pospješio proces polarizacije migracionih kretanja. Negativne posledice takvih migracionih odnosa uslovljenih odlaskom radno-sposobnog stanovništva u industrijske centre uočljive su u osiromašenju značajnog dijela određenih regiona i njihovoj devastaciji, padu poljoprivredne proizvodnje i materijalnom osiromašenju stanovništva posebno u zadnjoj deceniji prošlog vijeka, izazvanih dijelom sankcijama OUN, ratnim sukobima na EX-YU prostorima i privrednom kolapsu nacionalne ekonomije. Do kraja osamdesetih prošlog vijeka izgrađeni su najveći industrijski kapaciteti nacionalne ekonomije: hidroenergetski sistem "Glava Zete", Željezara u Nikšiću, Kombinat aluminijuma u Podgorici, TE "Pljevlja", HE "Piva", Fabrika cementa i klinkera u Pljevljima, Fabrika građevinskih mašina "Radoje Dakić", Fabrika kliznih ležajeva u Kotoru, Fabrika radijatora u Danilovgradu, Elektroindustrija "Obod" Cetinje, Fabrika elektroda "Piva", Fabrika namjenske proizvodnje i rudnik "Brskovo" u Mojkovcu, "19. decembar" u Podgorici, "Metalac" u Nikšiću, "Imako" u Bijelom Polju, brodogradilište "Bijela", Remontni zavod "Sava Kovačević" u Tivtu, Fabrike namještaja i građevinske stolarije "Javorak" u Nikšiću, zatim fabrike namještaja u Podgorici, Mojkovcu, Kolašinu, Bijelom Polju, Pljevljima, Rožajama, Plavu i Beranama.

U oblasti tekstilne industrije izgrađeni su značajni kapaciteti "Tara" u Pljevljima, "Koni" u Nikšiću, u Bijelom Polju "Vunarski kombinat", Fabrika trikotaže i Fabrika pamučnih proizvoda u Podgorici, čijim se objedinjavanjem u "Titex" vršila diversifikacija pogona po sjevernoj regiji. Industrijska obrada kože i proizvoda od kože obavljana je u fabrikama u Beranama, Bijelom Polju i na Cetinju. Industrija građevinskog materijala raspoložive kapacitete locirala je u Beranama, Bijelom Polju, Podgorici, Nikšiću, Tivtu i Danilovgradu, koji su proizvodili ciglarske ili betonske blokove i prefabricate, pored pomenute cementare u Pljevljima.

U oblasti poljoprivredne proizvodnje značajno mjesto pripadalo je industrijskim kapacitetima pivre "Trebjesa" u Nikšiću, zatim industriji ulja i sokova "Primorka" u Baru, Duvanskom kombinatu u Podgorici, Solani u Ulcinju, potom Fabrici za preradu i konzerviranje ribe na Rijeci Crnojevića, industriji mesa "Budimka" i prerađevina od voća "Bjelasic" u Bijelom Polju, poljoprivredni kombinati u Pljevljima, Nikšiću, Podgorici... Značajno je istaći prerađivačke kapacitete u oblasti primarne prerade žita, hljeba i peciva, zatim keksa, kafe i vafel proizvoda, ljekobilja,

kao i mlijeka i prerađevina od mlijeka u Nikšiću, Bijelom Polju, Podgorici, Pljevljima, Budvi, Baru, Beranama, Andrijevici, Danilovgradu, Risnu... Naravno, nijesmo pobrojali još mnoštvo manjih industrijskih kapaciteta lokalnog nivoa.

Možemo argumentovano konstatovati da je ekonomski sunovrat privrednog razvoja CG počeo upravo devedesetih godina. Naime, osnovne karakteristike dotadašnjeg razvoja nacionalne ekonomije ispoljene do devedesetih godina ispoljene su u intenzivnoj industrijalizaciji, deagrarizaciji društva i demografskom transferu stanovništva sa seoskog prostora prema industrijskim centrima, praktično prelazi u svoje rigidne suprotnosti.

Procesom tranzicije privrede i svojinske transformacije pobrojani, a i mnogi drugi privredni subjekti ili su posve prestali sa proizvodnjom ili zanemarljivo obavljaju svoju djelatnost u odnosu na do tada instalisane kapacitete, a da ne govorimo o razvoju i tehnološkom unapređenju za protekli više decenijski period. Više od dvije trećine privrednih subjekata pravno-formalno i ne postoji, jer se stečajnim postupkom okončao njihov angažman čime je likvidirana imovina. Oni koji rade iskazuju enormne gubitke (npr. KAP, Željezara, Elektroprivreda...), bez obzira što je i privatizacija vršena nekoliko puta, nažalost bez uspjeha. Zabrinjava činjenica da iskazane gubitke u poslovanju saniramo sredstvima iz budžeta države, prihodovana od građana kao poreskih obveznika, a da pri tom u periodu pozitivnog poslovanja država nije participirala u iskazanoj dobiti, iako su postojali određeni povoljniji uslovi poslovanja.

Posve identičnu sudbinu industrije doživljela je i poljoprivredna proizvodnja. Naime, prestankom rada prerađivačke industrije u sferi poljoprivredne proizvodnje i naglašenim migracionim kretanjima radne snage sa sela u grad, kao i restitucijom i onog zemljišta koje je bilo privedeno namjeni i dugogodišnjoj uspješnoj eksploataciji, gdje je vrijednost dugogodišnjih zasada i građevinskih privrednih objekata na njemu bila veća od vrijednosti zemljišta koje je predmet vraćanja, direktno je stvarana materijalna šteta društvu, a istovremeno je prestao da egzistira motivacioni faktor visoke produkcije u bilo kom obliku vlasnicima vraćenog zemljišta. Tako su iščezle farme sitne i krupne stoke, svinja i koka nosilja a da pri tom stvaranje novih mini farmi ide dosta neosmišljeno, pri čemu je, često puta, sa tako malom proizvodnjom neisplativo stvaranja novih prerađivačkih kapaciteta. Negativan efekat takve "razvojne filosofije" neoliberalne ekonomije prepoznatljive crnogorske ekonomske škole sobom nosi mnoštvo negativnih posledica za čiju sanaciju će trebati dosta vremena a i pozamašna kreditna sredstva, koja će plaćati poreski obveznici.

NIVO PRIVREDNE RAZVIJENOSTI NAKON TRANZICIJE PRIVREDE

Crna Gora je u 2011. godini, prema podacima Monstata, uvezla osnovnih poljoprivredno-prehrambenih proizvoda u vrijednosti od 440 miliona € što je za 8% uvećanje u odnosu na prethodnu godinu. Utrošena sredstva čine preko 14% BDP. Prema tim pokazateljima u strukturi uvoza povećan je uvoz životinja, ribe, mlijeka, voća, brašna, alkoholnih pića, vode, stočne hrane... O kakvom se zabrinjavajućem

trendu pada poljoprivredne proizvodnje radi, slikovito ukazuju podaci o kretanju uvoza poljoprivredno-prehrambenih proizvoda iz prethodnih godina, gdje smo u 2007. godini ostvarili uvoz tih proizvoda u vrijednosti za 123,8 miliona, naredne 2008. godine rast uvoza ispoljen je za 21% i iskazan u ekvivalentu od 150,0 miliona € Dinamika rasta je poprimala na intenzitetu posmatrajući je po godinama, tako da za pet zadnjih godina, upoređujući prethodnu sa početnom, imamo evidentan rast od preko 3,5 puta, ili 355,4%, što je prosječno godišnje preko 37%. Naravno, rast je manjim dijelom uzrokovan naturalnim povećanjem uvezenih količina, a znatno većim dijelom porastom cijena tih proizvoda. Da smo kojim slučajem u prošloj godini imali značajniji rast turističkog prometa, onda bi, pri ne promijenjenim cijenama usluga, imali još veće negativne efekte dodatno povećanog uvoza poljoprivredno-prehrambenih proizvoda. Ilustracije radi, da bi realno sagledali kretanja treba istaći pokazatelje da je u 2011. godini došlo do prosječnog rasta cijena pšenice za 55%, kukuruza 31%, brašna 50%, stočnog brašna 20%, ulja 31%, kafe 32%, i skoro svih ostalih poljoprivredno-prehrambenih proizvoda. U prošloj godini intenzitet rasta je bio na znatno manjem nivou. Međutim, ono što posebno zabrinjava jeste činjenica da država ne preduzima osmišljen program aktivnosti kako bi ojačala domaću poljoprivrednu proizvodnju, djelatnost koja je turizmu logistika a uz to sav višak proizvoda koji bi ostvarili iznad potreba, praktično može biti plasiran na pragu proizvođača kroz turističku potrošnju.

Tabela 1. Neki makroekonomski indikator privrednih kretanja Crne Gore
Izvor: Monstat i CBCG

Pokazatelji	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Stanovništvo (u hiljadama)	624,3	626,2	628,8	630,0	632,0	636,0
Rast industrijske proizvodnje (u %)	1,0	0,1	-2,0	-32,2	-27,6	-17,5
BDP u tekućim cijenama (mil. €)	2.149	2.808	3.086	2.981	3.101	3.230
Stopa rasta pri konst. cijenama	8,6%	10,7%	6,9%	-5,7%	0,5%	3,2 %
BDP per kapitala (€)	3.444	4.484	4.907	4.744	4.801	5.211
Izvoz roba i usluga (mil. €)	441,0	462,0	487,0	436,0	386,8	454,0
Uvoz roba i usluga (mil. €)	1.719	1.746	2.121	1.854	1.758	1.820
Bilans razmjene roba i usluga (mil. €)	-1.278	-1.284	-1.634	-1.418	-1.371	-1.366

Ekonomsko-pravni efekti svojinskih promjena vidno se manifestuju u padu industrijske i poljoprivredne proizvodnje koji je prepoznatljiva karakteristika našeg tranzicionog perioda, pri čemu je građevinarstvo imalo svoju uzlaznu putanju. Uzročnike ne treba tražiti u ekspanziji domaće proizvodnje građevinskog materijala, što bi bilo poželjno a i realno očekivati naspram raspoloživih resursa, već prije svega u činjenici, bar u drugoj dekadi posmatranja, u visokoj profitabilnosti gdje se mogao angažovati kapital iz nelegalnih tokova, ali isto tako i angažovati radna snaga „na crno”. Takvi odnosi u oblasti građevinarstva multiplikovali su znatan broj drugih negativnosti. Naime, gradilo se sve i svašta, na dozvoljenim i nedozvoljenim mjestima a ponajmanje ono što je potrebno nacionalnoj ekonomiji. Cijene gradnje stambenih jedinica po kvadratnom metru, dostizale su i nadmašivale vrijednosti nekih evropskih metropola, čak i iznad 3000€m kvadratnom. Osnov takve ekspanzije zasnivan je na enormnom uvozu potrebnih građevinskih materijala, čime

se spoljnotrgovinski deficit kontinuirano uvećavao, pri tom uvećavajući i uvozu zavisnost. Razvojna euforija, nerealno pothranjivana nelegalnim tokovima, spekulativnim radnjama u zoni urbanizma i najavljivanoj gradnji kapitalnih infrastrukturnih objekta, sa ekspanzijom globalne ekonomske krize brzo je iščezla, tako da su evidentne poteškoće u toj djelatnosti sa znatnim padom obima poslova i naglašenim padom prodajnih cijena po kvadratnom metru stambenog prostora, su naša realnost. Prema podacima "Monstat-a", u prvom kvartalu prethodne godine kvadratni metar stambenog prostora prosječno je iznosio 1209 €, sa daljom tendencijom pada. Pad vrijednosti kvadratnog metra stambenog prostora standardnog kvaliteta, uzrokovan ekonomskom krizom, ispoljen je u padu vrijednosti preko 50%, dostižući, za ovdašnje prilike, ekonomsku realnost u ekvivalentu od 1100 €

Ekonomska kriza i neproduktivna potrošnja uticale su na rast javnog duga koji je sa 777 miliona eura na kraju 2006. godine, dostigao 1,5 milijardi eura u prethodnoj godini sa daljom tendencijom rasta. Na navedeni iznos, ono što je već izvjesno, treba dodati državne garancije od 380 miliona, koje su izdate u 2009. i narednim godinama za ispomoć privredi. Najveće poteškoće po budžetsku nestabilnost su garancije date po osnovu KAP-a, a prošle godine su isplaćena 33 miliona iz budžeta za kredit za koji je garantovano Željezari.

BDP na kraju prve godine nezavisnosti iznosio je 2,1 milijardu eura, ili 3.443 eura po glavi stanovnika, a prema posljednjim zvaničnim podacima Monstata, na kraju 2010. godine bio je 3,1 milijardu ili 5.006 eura po glavi stanovnika, što je evidentan rast. Međutim, nije sporan rast uporednih iskazanih parametara već realni osnov izvora toga rasta.

Očigledno, rast životnog standarda, posmatran kroz indikator per capita, nije uzrokovan rastom realnog sektora ekonomije već sektora kojekakvih usluga, odnosno prilivu kapitala po osnovu svojinskih transformacija, transfera nekretnina i prihoda po osnovu doznaka, kao i po tom osnovu stranih direktnih investicija, evidentnog sve većeg spoljnotrgovinskog deficita i kreditne zaduženosti, odnosno naglašene nelikvidnosti i rasta nezaposlenosti.

Prema istim izvorima u 2006. godini iz CG je izvezeno roba u vrijednosti od 441 milion eura, a uvezeno je 1,45 milijardi. U 2011. godini izvezeno je roba vrijedne 454 miliona, a uvoz je dostigao iznos od 1,82 milijarde eura. Za petogodišnji period posmatranja izvoz je porastao samo za 2,9%, a uvoz za preko 25%, što dodatno uvećava pad pokrivenosti uvoza izvozom, odnosno spoljnotrgovinski deficit.

Indeksi na tržištu kapitala i u maju tekuće godine, nastavili su negativne trendove. Pokazatelji vrijednosti akcija fondova, dodatno su smanjeni, tako da bilježe najniže vrijednosti od osnivanja berze. Promet vrijednosti na mjesečnom nivou berze znatno je manji od prometa na dnevnom nivou prethodnih godina. Prema podacima "Montenegroberze" ostvareni promet je oko 50% niži u odnosu na prvu polovinu prošle godine, ne uzimajući u obzir velike transakcije, poput primarne prodaje akcija Prve banke i prodaje tivatskog HTP "Primorje". Isto tako, u odnosu na početak godine došlo je i do pada oba indeksa, kompanijskog MONEX20 oko 5%, a fondovskog MONTEXPIF 26%. Kao sublimat prethodnih berzanskih kretanja u CG treba istaći činjenicu da je investicionim ulaganjem koje je neko obavio prije tri-četiri godine u vrijednosti od 100 € sada ima na raspolaganju samo 6-7 €, sa daljom

tendencijom pada, što je drastični gubitak vrijednosti. Za razliku od berzanskog ulaganja, vlasnik kapitala koji se odlučio za kupovinu zlata, za isti period svoj ulog je udvostručio.

Vrijednost minimalne potrošačke korpe, prema Monstatu, za jun 2012. godine iznosila je 790,3 € i veća je za 0,2% u odnosu na prethodni mjesec. Dakle, dok vrijednost korpe raste, prosječna zarada je pala na 484 €i manja je za 0,6% u odnosu na majsku zaradu.

Najznačajniji pokretač privrednog razvoja CG, kao lidera u regionu, bile su strane direktne investicije. One su doprinijele rastu BDP-a, rastu budžetskih prihoda, spoljno-trgovinskom deficitu... SDI su uticale na rast deficita robne razmjene ali i indirektno na rast budžetskih prihoda, naravno više po osnovu potrošnje uvoznih roba a manje po osnovu otvaranja novih radnih mjesta i uvećanja konkurentnosti. Ne treba zaboraviti da se prometovanjem nekretnina značajnije uvećavao standard stanovništva što je dijelom uvećalo potrošačku euforiju. Na kraju prve godine nezavisnosti 2006. godine ostvareno je 466,7 miliona od čega je 52,6% otišlo u nekretnine, naredne godine je ostvareno 524,9 miliona eura, a 2008. je ostvaren veći ukupan priliv od 832,1 milion, da bi u 2009. dostigao rekordni iznos od više od milijardu eura, od čega je najveći dio ostvaren od privatizacije Elektroprivrede i banaka. Sledeće 2010. dolazi do pada priliva na iznos od 643,1milion, da bi u 2011. godini priliv svega iznosio 389 miliona sa daljom tendencijom pada u 2012. godini.

Prema "Monstatu", koji do podataka dolazi pomoću metodologije Međunarodne organizacije rada, ukupan broj nezaposlenih na kraju 2006. godine bio je 74.000, a na kraju 2011. godine 48.100 lica. Zavod za zapošljavanje računicu izvodi na osnovu broja onih koji aktivno traže zaposlenje, jer ostale briše sa evidencije, pa ih je na kraju 2006. godine, prema njegovim podacima bilo 28.366, a na kraju prošle godine 30.521, što je skoro upola manje od prethodnih pokazatelja. Ako bi pogledali strukturu oko 162 hiljade uposlenih došli bi do zaključka da u oblasti trgovine na veliko i malo i popravkama motornih vozila radi 37,5 hiljada ili svaki peti zaposleni. Sledeća oblast po broju zaposlenih je državna uprava, odbrana i socijalno osiguranje sa 19,5 hiljada, zatim obrazovanje sa 12,9 hiljada, dok prerađivačka industrija ima 12,8 hiljada uposlenih, u hotelijerstvu i ugostiteljstvu radi 11,3, a u zdravstvu 10,6 hiljada radnika. Od ukupnog broja stanovnika starih 15 i više godina njih 260.277 ili 52% ima završenu srednju školu, a od tog broja 27.285 trenutno pohađa fakultet.

Višu ili visoku školsku spremu ima 17% stanovnika, dok je 964 lica sa najvećim naučnim zvanjem doktora nauka, čija je prosječna starost 54 godine. Populacija magistara, kojih ima 3.713, znatno je mlađa sa prosječnom starošću od 41 godine. Prema izvorima Monstata, najobrazovanija je starosna grupa od 25 do 29 godina, gdje je 28% populacije fakultetski obrazovano. Najveće učešće lica sa završenim višim i visokim nivoom obrazovanja od 25% zabilježeno je u Budvi, što praktično znači da je svaki četvrti Budvanin visokoobrazovan. U odnosu na 2000. godinu, kada je bilo ukupno 140 hiljada uposlenih, najveći pad imala je prerađivačka industrija koja je prepolovila broj uposlenih sa tadašnjih 25,7 hiljada radnika. Najveći pad bio je između 2009. i 2010. godine, kada je crnogorska industrija za godinu dana izgubila pet hiljada radnih mjesta. Nasuprot padu zaposlenosti u industriji, najveći uspon zapošljavanja imao je sektor državne uprave i socijalno osiguranje koje je udvostručilo broj radno angažovanih i to ciklično posmatrano.

Godinama namjenski izdvajana sredstva za gradnju autoputa, kroz cijenu derivata, koji su kod nas među najskupljima u okruženju, dobila su zanemarljiv karakter tako da se sada, od autora tog koncepta nameće posve drugačija varijanta finansiranja, pri čemu se vjerovatno zbog nenamjenski potrošenih sredstava sve češće postavlja pitanje opravdanosti gradnje auto-puta i uopšte izvjesnosti investicionog ulaganja, što dodatno projekat prolongira za neka druga vremena. Istina, gradnja auto puta je već četvrta godina, zvanično, samo za javnost, svečano otpočela i istog dana i stala.

Uporedivosti radi Crna Gora kroz tekuću ekonomsku politiku preferira visoke cijene energenata, kako naftnih derivate tako i električne energije. Naftni derivati su uvoznog karaktera i takvo opredjeljenje ima logike u racionalnosti potrošnje i programski opredijeljenog samofinansirajućeg mehanizma podsticaja finansiranja u infrastrukturne namjenske objekte putne privrede. Drugačije rečeno, to su osmišljene aktivnosti namjenskog obezbeđenja značajnog dijela potrebnih sredstava za gradnju auto-puta. Nažalost, takav pristup pri formiranju cijena električne energije nije bio prisutan niti su, po osnovu relativno visokih cijena, namjenski izdvajana sredstva za investiciona ulaganja u gradnju novih kapaciteta. Praktično, pozitivan cjenovni efekat više je korišćen kao egalizacioni fond za vođenje socijalne politike bilo fizičkih ili pravnih lica, bez obzira na svojinu, na način otpisa potraživanja. Istina, jedino je Elektroprivredi pošlo za rukom da od revnosnih potrošača, kroz dostavljene fakture naplati i "gubitke" na mreži električne energije koju oni nijesu potrošili.

Međutim, prema podacima CBCG prosječna plata uposlenog u decembru 2011., iznosila je 484 €, sa stagnacijom ili padom vrijednosti u tekućoj godini. Cijena električne energije, koja je domaći energent, računata sa porezom na dodatnu vrijednost, od avgusta 2012. godine za građane sa dvotarifnim ili jednotarifnim brojiлом prosječno po kilovat-satu iznosi 9,5 centi € U Republici Sloveniji, kilovat sat građani plaćaju po 10,49 centi ali gdje je prosječna plata, za isti period iznosila 980 €, zatim imamo da stanovnici Hrvatske to plaćaju po 11 centi po kilovat-satu, ostvarujući 736 € prosječnu zaradu. Podaci ukazuju na činjenicu da je od crnogorske niža cijena u BiH, koja iznosi 7,02 centi, Makedoniji 6,9 centi i Republici Srbiji gdje građani plaćaju kilovat-sat 5 centi. Važno je istaći da je prosječna zarada u Makedoniji, za isti period iznosila 337 €, dok je neto zarada u Srbiji dostigla vrijednost od 411 €, a u BiH 410 €

Očigledno, da nema nekih ekonomskih rezone uporedivosti da je kod nas energija "jeftinija", kako se često ističe nego li kod zemalja u okruženju. Stvarnost je drugačija, cijene su više. Koji je motiv za takvu ekonomsku politiku? Sa sigurnošću možemo istaći da je ponajmanje ekonomski. Naime, EP nažalost nema akumulacije, nema značajnijih investicija već se takvom politikom cijena kontinuirano godišnje uvoze nedostajuće količine energije u vrijednosti oko 50 miliona eura a ni standard stanovništva u CG nije u porastu, već realno opada! Očigledno, da sistem u ekonomskom smislu nema razvojni koncept, već tri decenije sa aspekta stvaranja novih kapaciteta on stagnira. Vjerovatno su neki drugi faktori nadvladali ekonomske. Mreža energetskeg sistema u takvom je stanju da je pri nedavnim malim sniježnim padavinama značajan dio države bio bez napajanja energijom petnaest i više dana.

Poreska zahvatanja na luksuznu robu, odnosno za kratko vrijeme, enormno stečeni realni kapital, čak i u luksuznoj formi ili naglašenoj prometovanoj vrijednosti, niko i ne pominje kao potencijalni poreski osnov, a vrijeme krize sve više dobija na težini i ozbiljno ugrožava normalne tokove reprodukcije. Ni sa nivoa lokalnih zajednica, isto tako, nedostaje osjećaja da privredni ambijent što prije treba osloboditi koje kakvih "izmišljenih" nameta po raznim osnovama. Tako, primjera radi, sa nivo nacionalne ekonomije ukinut je zakonski osnov naknada lokalnim zajednicama za korišćenje gradskog građevinskog zemljišta kao neosnovan, jer se kupovinom zemljišta i izmirivala obaveza po tom osnovu. Da bi nadomjestile lokalne zajednice izgubljeni prihod one su pristupile donošenju odluka kojom se uspostavlja naknada u kvantitativno većem iznosu od prethodne, ustanovljen za pristup objektu-poslovnom prostoru, što nema valjanog pravnog osnova, jer se praktično ova prikriivena "putarina" plaća pri registraciji vozila, a putarina za stanovništvo odnosno građane koji tu žive i rade, je vjerovatno originalni "naš" izum i dodatni doprinos "rasterećenju" privrednim subjektima. U tom smislu lokalna vlast Glavnog grada, pošto je ugrozila sopstvene budžetske prihode prekomjernim a i neproduktivnim investicijama, za čije održavanje su potrebna značajna finansijska sredstva, dovija se nadomjestiti nedostajuća potrebna sredstva kroz dodatno ustanovljavanje obaveza privrednim društvima u vidu naknade za korišćenje lokalnih puteva linearno i to u visini skoro dvostruke vrijednosti prosječne zarade u CG. Ovakav pristup "rasterećenju" privrednih subjekata od lokalne vlasti, kao i sve izvjesnije nametanje obaveze od MMF-a da se smanje zarade uposlenih, zatim značajnije smanji broj uposlenih u državnoj administraciji, kao i poveća poresko zahvatanje u obliku PDV-a za više od deset procenata, neposredno će doprinijeti da se najveći broj malih i srednjih preduzeća posve ugasi, što će ne sumljivo imati naglašene negativne posledice po nacionalnu ekonomiju. Upravo, taj segment privredne strukture trebalo bi da "povuče" naprijed nacionalnu ekonomiju.

Kao interventni Zakon Skupština CG je usvojila povećanje poreza na zarade zaposlenih sa 9% na 15%, za primanja koja su iznad prosječne zarade uposlenih u CG.

Osnovna stopa PDV u CG iznosi 17%, u odnosu na 21% koliko trenutno iznosi prosjek u EU. Prema podacima, kako prenosi portal Euractiv.rs, i sada je isti kao 2000. godine u Belgiji 21%, Bugarskoj 20%, Danskoj 25%, Francuskoj 19,6%, Luksemburgu 15%... Opšta stopa PDV u susjednoj Srbiji iznosi 20%, dok se po posebnoj poreskoj stopi od 8% oporezuju osnovne životne namirnice, lijekovi i medicinska sredstva, udžbenici, knjige, novine, računarska tehnika, usluge hotelskog smještaja... Nagovještavaju se promjene rasta osnovne stope PDV kako bi se nadomjestio budžetski deficit, što je mač sa dvije oštrice posebno posmatrano sa aspekta stanja privrede i njene strukture. Očigledno, da smo sada u takvom stanju evidentne nesređenosti sistema da se ne preza ni od činjenice da vam se fakturišu iznosi za potrošnju koju vi, po mjernim jedinicama, nijeste ni potrošili, što je bilo inicijalno evidentno kod "Elektroprivrede" i ne samo nje (T-com, Telenor, M-Tel i sl.). Vinovnici nijesu sankcionisani, niti je novac vraćen po tom osnovu potrošačima, što sve na određen način ukazuje na neuređenost pravnog i ekonomskog sistema kao i na neadekvatno neskladno funkcionisanje postojećih institucija sistema.

Kao produkt takvih privredno-sistemskih okolnosti, uz činjenicu da su dužnici *više zaštićeni* od povjerilaca, kontinuirano se povećava broj pravnih subjekata koje idu u stečaj i likvidaciju, pri čemu znatan broj povjerilaca ostaje "*kratkih rukava*", ne uspijevajući da ni djelimično naplati svoje potraživanje. Vlasnici takvih firmi, kao po pravilu, registruju nove a da pri tom ne trpe bilo kakve sankcije, što na određen način po njih čini unosan posao a globalno povećava nestabilnost privrednog i društvenog sistema.

Ništa nam se nije bolje desilo ni sa pomorskom trgovačkom flotom, iako smo do devedesetih godina prošlog vijeka imali značajne kapacitete u plovnim jedinicama i bruto registarskim tonama sa preko trideset prekookeanskih brodova. Sada se tek pokušava formirati flota kupujući prve brodove i nažalost izdajući ih odmah kao nove u zakup, upravo u periodu kada su troškovi njihove eksploatacije najniži, što je, nesporno ekonomski apsurd. Zemlje u okruženju, prvenstveno Slovenija i Hrvatska, ne samo da su zadržale i obnovile svoje kapacitete iz perioda prethodne državne zajednice, već su, za razliku od nas, u znatnoj mjeri i uvećale i osavremenile pomorsku flotu, vodeći računa da strukturu plovniha jedinica upodobe potrebama namjenskog transporta (kontejnerskom, rasutim teretima, tankerima).

Sadašnja privredna kretanja u znatnoj mjeri su središnji i sjeverni prostor države u privrednom smislu posve devastirala, odnosno drugačije rečeno izuzev djelimično prisutnih investicija u primorskom pojasu imamo evidentnu podgorizaciju privrednih kretanja, na nivou države, pri čemu je došlo i do znatnog pada tih aktivnosti na nivou Glavnog grada. Takav odnos potpune liberalizacije zakonomjernosti tržišnih kretanja u znatnoj mjeri, pored ostalog, direktno je doprinio da se, sve više, povećava jaz u nivoima privredne razvijenosti regionalnog razvoja države, sa jedne strane i materijalnog i socijalnog raslojavanja stanovništva, pri čemu se najbrže povećava učešće strukture siromašnog, na teret srednjeg sloja stanovništva, kojeg je sve manje a trebalo bi da je okosnica privrednog razvoja.

Ako problem zaduženosti posmatramo sa nivoa lokalnih zajednica možemo zaključiti, prema podacima CBCG, početkom novembra prošle godine kreditne i neizmirene obaveze dostizale su 214 miliona eura, što po stanovniku iznosi oko 345 € i znatno je manje od državnog javnog duga koji je u istom periodu iznosio 2.200 € sa daljom tendencijom rasta.

U kreditnom rejtingu CBCG je evidentirano 103,9 hiljada građana i 4868 pravnih lica korisnika kreditnih usluga banaka. Prema izvještajima banaka ukupan iznos odobrenih kredita na kraju maja 2012. iznosio je 1,9 milijardi eura od čega je stanovništvu odobreno 830,3 miliona i pravnim licima 1,1 milijarda eura. To praktično znači da dug prema bankama kada su u pitanju građani dostiže iznos od 7.989 eura, dok je prosječni dug po pravnim licima iznosio 232.744 eura, što u prosjeku ukupnog dugovanja po stanovniku u CG dostiže iznos od 18.045 eura.

Finansijska kriza u lokalnim zajednicama neraskidivo je vezana sa eksponiranim negativnim finansijskim efektima i u javnim preduzećima komunalnog reda, pri čemu nije mnogo bolja situacija ni na nivo države, što na određen način predodređuje kvalitet njihovog rada koji su građani najobjektivnije osjetili prilikom nevremena i sniježnih padavina u prethodnoj godini. Iskazani kreditni dugovi lokalnih zajednica i ostvareni deficit njihovih budžeta je naglašeno velik i ozbiljno se nameće pitanje kako sanirati stanje? Realno je očekivati da će se dio i duga i

deficita prelići na državni budžet tj. na poreske obveznike odnosno građane. Međutim, ako posmatramo ukupne dugove i deficite budžeta lokalnih zajednica u odnosu na državni deficit CG, doći ćemo do zaključka da su oni dva-tri puta veći od državnog deficita. To bi u odnosu na postojeće stanje, da bi lokalne zajednice bile solventne, morale da udvostruče svoje prihode, što ni teorijski nije moguće pri ovakvoj konstelaciji ekonomskih odnosa.

U 2012. godini, umjesto rasta imamo nagli pad budžetskih prihoda i evidentan rast budžetskog deficita, suprotno najavljenim planskim predviđanjima. Javni dug je već sada premašio 50% BDP-a. Vlada je nedavno usvojila predlog rebalansa budžeta, gdje je planirani deficit sa 42 miliona eura, ili 1,25% BDP-a dupliran na 86,7, što je 2,5% BDP-a, a očekivati je da će realno biti premašen. Rebalansom je povećana i projekcija javnog duga sa 46,8% na 50,1% BDP-a, takođe sa daljom tendencijom rasta. U tom smislu već je sklopljen, sredinom jula, kreditni aranžman finansijske podrške za dodatnih 150 miliona € Prema tome, ulazimo u visoko rizičan period rasta zaduženosti, kako sa nivoa lokalnih zajednica tako još brže sa nivoa države, posebno posmatrajući ih u odnosu na realne prihode, koji su osnov njihovog vraćanja.

Država nije ničim iskazala svoj interes usmjeravanja strateškim opredjeljenjima razvoja i kao posledica takvog stihijskog razvoja, pod okriljem neoliberalne ekonomije već smo suočeni sa ozbiljnim ekonomskim problemima eksponiranim kroz dodatni pad uposlenosti, pad životnog standarda, porast cijena, naglašenom rastu kreditne zaduženosti, porastu spoljno-trgovinskog deficita... Ekspanzija kreditnih plasmana u monetarnom sistemu kulminirala je 2008. godine. Plasmane su praktično vršile inobanke, jer su sve svojinski transformisane sa ino vlasnicima izuzev Prve, koja je u vlasništvu domicilnog kapitala, pri čemu su kamatne stope dostizale a i sada iznose više od dvostruke vrijednosti u odnosu na njihov nivo na tržištu zemalja EU, a uz to su najčešće vezivane za paritetne odnose drugih valuta. Globalna ekonomska kriza umnogome je efektuirala, pored ostalog, i padom kamatnih stopa. Jedino kamatne stope u CG nemaju tendenciju pada, ili je ona zanemarljiva. Koji su razlozi za takvo stanje? Naravno, opet naše specifičnosti.

Prvo, znatno je porastao broj nezaposlenih, njihove zalihe finansijskih sredstava po osnovu otpremnina, odobrenih kredita ili prihoda po osnovu renti, odnosno vrijednosti založenih nekretnina, brzo gube vrijednost, što otežava preuzetu dinamiku obaveza vraćanja kredita. Drugo, nerealne vrijednosti nekretnina i hartija od vrijednosti praktično su bankarski sektor dovele u poziciju sve većeg povlačenja izdvajanja i od već umanjenih raspoloživih finansijskih sredstava iz kreditnog potencijala u rezerve obezbeđenja održavanja solventnosti i likvidnosti, što stvara dodatne troškove. Treće, o kakvom se mehanizmu narušenih ekonomskih odnosa, posebno povjerenja, radi najbolje svjedoči faktografija obezbeđenja kreditnih aranžmana nekih većih privrednih privatizovanih subjekata u vidu garancija izdatih od strane Vlade, koje se, nakon proteka kreditnog roka aktiviraju i naplativost vrši od garanta, što dodatno unosi dozu nepovjerenja kreditnih plasmana, naravno uvećavajući cijenu plasmana bankarskog kapitala i budžetskog deficita, po osnovu njegovog nenamjenskog i neracionalnog korišćenja.

"Na kraju 2011. godine državni dug je činio 45,3% BDP-a, što je najveće učešće od 2003., kada je iznosilo 47,1%. Iako Crna Gora spada u umjereno zadužene zemlje,

zabrinjava brzina njegovog rasta, kao i nivo izdatih garancija", stoji u radnoj studiji CBCG-Državni dug, sa posebnim osvrtom na dug CG u period 2002-2011. Prema istim izvorima i za isti period unutrašnji dug CG iznosio je 419,8 miliona ili 12,8% BDP-a i u odnosu na prethodnu godinu veći je za 17,2%. Spoljni dug, na kraju 2011. iznosio je oko 1,06 milijardi eura ili 32,5% BDP-a, što ukazuje na dalji rast zaduženosti. Međutim, iz CBCG sugerišu da posebnu pažnju treba posvetiti garancijama, jer je na kraju prošle godine dug po osnovu aktiviranih garancija iznosio 380,8 miliona eura. Ukupan iznos potpisanih garancija je 551,8 miliona eura ili 16,9% procijenjenog BDP-a za prošlu godinu, što realno sagledavajući u našim prilikama predstavlja potencijalni državni dug. Mnoštvo je i drugih specifičnosti. Ono što posebno brine je činjenica da Vlada nije ni objelodanila sve potencijalno moguće naplativosti izdatih garancija, a one su skoro je posve izvjesno, stasale za naplativost. Primjera radi, stiče se dojam neracionalnosti pa pored benefita u cijeni utrošene električne energije i doprinosa po osnovu zarada uposlenih koje nijesu izmireni, KAP-u su izdate garancije u vrijednosti od preko 130 miliona eura, od kojih su već u fazi naplate bankarskih potraživanja kreditna vrijednost od 22 miliona eura, što sa kamatom iznosi 25,18 miliona eura. Multiplikacioni negativni efekti po monetarni sistem biće neuporedivo teži od samog potražnog iznosa, ako ni u čemu drugom ono po međunarodnoj klasifikaciji kreditnog rejtinga nacionalne ekonomije pri čemu će CG dobijati kreditna zaduženja pod sve nepovoljnijim uslovima, što će i ovako visoku kamatnu opterećenost, i uz uslov da se ne poveća, zadržati i u narednom periodu.

Prema podacima za 2010. godine zaposleni u CG prosječno su dugovali po 5.500 €, što je dva i po puta više u odnosu na Srbiju, tri puta više u odnosu na Makedoniju, identično u odnosu na BiH, upola manje od Slovenije, a skoro dvostruko manje od Hrvatske. Naša realnost sadašnjeg ekonomskog stanja sistema sublimirano govoreći je da zaduženost naglašeno raste a zarade padaju. Međutim, pobrojane i mnoge druge karakteristike nacionalne ekonomije, koje sve više dolaze do izražaja otežavaju njen opstanak a o razvoju da ne govorimo, pri čemu će, ukoliko se hitno ne pristupi osmišljenom rješavanju saniranja takvog stanja, kroz konkretne mjere tekuće ekonomske politike stimulisanjem privrednih aktivnosti, sa jedne i dodatnog poreskog zahvatanja srazmjerno materijalnim mogućnostima sa druge strane, cijena njenog oporavka biti izuzetno visoka. Drugačije rečeno, možemo s pravom postaviti pitanje od čega u CG preživljavati u globalnom smislu i otkuda vraćati sve veće iznose kredita ako se poreski namet ne opredmeti prema materijalno jačim a proizvodnja dodatno ne stimuliše? Ako je *novac sjenka robe*, što je slikovito kazivanje u prenosnom smislu ekvivalenta novostvorene vrijednosti, što nije sporno, kako je moguće doći do novca ukoliko se ne proizvodi i ne uvećava proizvodnja bar u nivou prirodnog priraštaja i kreditne zaduženosti, ako ne i brže od toga? Ovakvim odnosom izvršne vlasti u kreiranju mjera i sredstava kojima se realizuje takvo strateško opredjeljenje privrednog razvoja, eksponirano u ekonomskoj politici, koja ničim ne nagovještava razvojni-progresivni iskorak privrednih aktivnosti, već se isključivo bavi preživljavanjem, odnosno iznuđenim aktivnostima kontinuiranog zaduživanja uslovljenog iz prethodnog vremena, pri čemu ceh neminovno, plaćaju sadašnji i budući poreski obveznici, odnosno stanovništvo.

PREPOZNATLJIVI PROBLEM RAZVOJA

Crna Gora je jedina zemlja na Balkanu koja nema savremene auto-putne saobraćajnice a i postojeće su u nezavidnom stanju, kako zbog neadekvatnog održavanja tako i zbog nesaniranih postojećih loših tehničkih karakteristika samih trasa puta, što u znatnoj mjeri ugrožava bezbjednost saobraćaja. Postojeća željeznička infrastruktura i prevozna sredstva datiraju iz vremena od trideset i više godina unazad, pri čemu se investiciona ulaganja svode na selektivno saniranje samo najpotrebnijih intervencija vodeći računa o bezbednosti a ne o kvalitetu prevoza. Vazdušni saobraćaj je u nešto povoljnijem položaju prvenstveno iz razloga što je u prethodnom periodu prolongirana adaptacija aerodromske zgrade, što je sada savremeno urađeno ali nije obezbijeđena savremena logistička oprema za putnike, održavanje piste, oprema za bezbjedno noćno slijetanje i sl., iako smo osnovali sopstvenu avio kompaniju, koja sve teže opstaje iskazujući gubitke u poslovanju. Pomorsku djelatnost obavljamo u putničkom prevozu feribot Bar-Bari i kroz trajektne linije u lokalnom prevozu. Ono što je činilo tradicionalnu prepoznatljivost primorja CG, jeste trgovačka flota, koje nema više od dvadeset godina, iako je ta privredna grana donosila značajna devizna sredstava i upošljavala naše kadrovske potencijale.

Kao neadekvatnu infrastrukturu u razvojnog smislu moramo istaći još uvijek nezavršen Regionalni vodovod koji ima za cilj uredno vodosnadbijevanje primorskog pojasa. Istina, aktivnosti su pri kraju ali treba još vremena, pri čemu su prisutne nestašice vode i visoki i nepotrebni odlivi značajnih finansijskih sredstava za njen uvoz. Isto tako, evidentan je problem adekvatnog deponovanja otpada, posebno sa nivoa standarda koje naneće EU, bez obzira što smo inaugurisali atribut ekologije kao prepoznatljivost državnog opredjeljenja.

Krupan ekonomski problem, koji će sve snažnije pritiskati monetarnu ekonomiju je neizmirenje poreskih dugovanja pravnih lica i rastuća nelikvidnost privrednih društava. Poreska dugovanja su svojstvena većim privrednim subjektima ili poslovnim subjektima bliskim strukturama vlasti. Potražnji iznos ovih poreskih obaveza kroz razne oblike bilo da se radi o poreskim obavezama na isplaćene zarade bez poreza i doprinosa ili na neobračunate i neisplaćene zarade za nekoliko mjeseci pa čak i godina, dostiže iznos od preko 216 miliona eura. U tom kontekstu treba imati na umu i izdate garancije Vlade, što itekako dodatno usložava i ugrožava stabilnost monetarnog sistema. Međutim, po svojoj težini i složenosti mnogo veći problem čine rastući broj firmi u blokadi sa sve većim iznosom blokiranog duga. Ako hronološki posmatramo taj fenomen, prema podacima CBCG, na kraju 2007. godine u blokadi bilo je 8.459 pravnih subjekata čija je vrijednost neizmirenih obaveza dostizala 81,67 miliona eura, da bi u 2008. broj blokiranih privrednih subjekata porastao na 9.729 a vrijednost potraživanja premašila iznos od 92 miliona eura.

Značajnije negativne posledice ekonomske krize eksponirane su i kroz uvećanje blokiranog dugovanja u 2009. godini iskazanog kod 12.256 pravnih lica sa 177,19 miliona eura. Zatim, naredne godine raste broj blokiranih pravnih subjekata na 13.113, a iznos duga dostiže 253,92 miliona, da bi u 2011. godini broj blokiranih pravnih lica bio 12.186, a iznos blokiranih sredstava dostigao vrijednost od 377,59

miliona eura. Na kraju aprila 2012. godine vrijednost blokiranog dugovanja dostigla je iznos od 414,6 miliona eura. Nelikvidnost privrede i dalje bilježi rast prema podacima CBCG na kraju maja prošle godine u blokadi je bilo 12.678 pravnih lica sa ukupnim dugom od 419 miliona eura, što je 4,4 miliona više u odnosu na prethodni mjesec, da bi na kraju godine iznos potraživanja po tom osnovu dostigao 450 miliona eura. Nažalost, proces dobija na intenzitetu kako u pogledu povećanja broja nelikvidnih firmi tako i u povećanju ukazanih dužničkih neizmirenih obaveza. Evidentan problem nacionalne ekonomije koji ima dugoročan karakter je dalje povećavanje regionalne nerazvijenosti, sve naglašenije razlike u broju zaposlenih, ispoljene razlike u prirodnom priraštaju i intenzivnijem odseljavanju iz siromašnih opština.

Podatak koji na najbolji način ilustruje regionalne razlike je taj da u Budvi, koja ima 19 hiljada stanovnika i sedam hiljada domaćinstava, u martu 2012. godine ima 10.555 zaposlenih, a Bijelo Polje sa 46 hiljada stanovnika i 13 hiljada domaćinstava ima 6.985 uposlenih. To praktično znači da domaćinstvo u Budvi ima prosječno jednog i po zaposlenog, a u Bijelom Polju tek svako drugo domaćinstvo ima jednog zaposlenog. Bijelo Polje ima isti broj zaposlenih kao prije godinu dana, dok je u Budvi ta brojka veća za 8% ili 821 radnika. Sličan parametar u pogledu zaposlenosti imamo i u prijestonici Cetinje koja ima 16,7 hiljada stanovnika, odnosno 5,7 hiljada domaćinstava, a svega 3.695 radnika ili za 130 više nego prošle godine. U odnosu na mart prošle godine najlošije pokazatelje ima Nikšić, nekadašnji industrijski centar nacionalne ekonomije, koji je za samo godinu dana izgubio više od 2.000 radnih mjesta i sada ima 14.270 zaposlenih. U nekadašnjim privrednim gigantima za našu nacionalnu ekonomiju Željezari i Rudnicima boksita sada ukupno radi oko 630 radnika, što je manje uposlenih od opštinske lokalne uprave.

Samo dvije opštine, prema citiranim podacima u Crnoj Gori, imaju veći broj radnika od broja domaćinstava – Budva i Podgorica. U Podgorici je u martu prošle godine bilo 69,7 hiljada uposlenih, dok je po popisu bilo 57 hiljada domaćinstava. U glavnom gradu sada ima tri hiljade zaposlenih više, posmatrano u odnosu na prethodnu godinu. Kao kuriozitet možemo navesti da je u Andrijevići samo jedno radno angažovano lice iz četiri domaćinstva. Slična, nešto povoljnija situacija je u Plavu, gdje je radno angažovano jedno lice na tri domaćinstva, zatim neznatno bolje u odnosu na Plav imamo pokazatelje kada su u pitanju opštine Rožaje, Berane, Pljevlja, Žabljak... Međutim, iz svih jedanaest opština sjevernog regiona u prva tri mjeseca ove godine je više odseljavanja nego doseljavanja, sa najvećom razlikom u Bijelom Polju, gdje se odselilo 66 stanovnika, zatim iz Pljevalja 40, Berana 32, Rožaja 30... Najveća pozitivna razlika između doseljavanja i odseljavanja bilo je u Podgorici 247 lica, zatim u Baru 53, Tivtu 18, Danilovgradu 12... Od opština u sjevernoj regiji, za dati period, jedino Rožaje i Bijelo Polje imaju prirodni priraštaj. U Rožajama je 37 lica veći broj rođenih od broja umrlih, dok je ta razlika u Bijelom Polju samo 2 lica. Od opština središnje i primorske regije negativan priraštaj imaju Cetinje za 9 i Danilovgrad za 19 stanovnika. Najveći prirodni priraštaj zabilježen je u Podgorici, gdje je za prvi kvartal tekuće godine iznosio čak 167 lica.

Ako je turizam strateška grana privrednog razvoja nacionalne ekonomije, onda ilustracije radi o kakvom se napretku radi, najbolje ukazuje pokazatelj da je davne 1989. godine Crnu Goru posjetilo, prema podacima Turističkog saveza Jugoslavije

nešto više od 11 miliona posjetilaca. Prema podacima Nacionalne turističke agencije u 2012. godini CG je posjetilo nepunih devet miliona, što nakon 23 godine privrednog razvoja ukazuje da smo dostigli samo 80% turističkog prometa. Nesporno je, da se vremenom mijenja i validnost parametara, ali je nesporna činjenica da može potrošiti novac samo gost koji dođe, što je bitan preduslov turističkoj potrošnji. Očigledno, da mnoge ekonomske kategorije umjesto da imaju pozitivan efekat idu u negativnom smjeru a mogle su biti pravovremeno usmjeravane ka pozitivnom efektuiranju javnog interesa.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Na ostvareni ekonomski razvoj u periodu ekonomske tranzicije crnogorskog sistema ne možemo biti zadovoljni, jer su evidentno napravljene krupne sistemske greške i po tom osnovu uzrokovano je veoma složeno i nezavidno ekonomsko stanje nacionalne ekonomije. Proces svojinske transformacije je skoro posve završen ali su rijetki primjeri uticaja pozitivnih efekata obavljene tranzicije na nacionalnu ekonomiju. Neuporedivo je veći broj privatizovanih preduzeća koja su posve prestala sa radom ili su u takvom stanju da bi bilo bolje i da nerade.

Finansijski potencijal ostvaren privatizacijom, umjesto da se reinvestirao u realizaciju javnih projekata, usmjeravan je, skoro u cjelini, u socijalno zbrinjavanje onih koji su ostali bez posla, kao tehnološki višak, ili su pak investirana u dodatne oblike javne potrošnje. Izostanak motivacionog faktora i podsticajnih mjera sa nivoa nacionalne ekonomije, raspoloživi kapital je individualno usmjeravan najčešće u potrošna dobra, bilo da su trenutne ili trajne prirode. Kao slikovit primjer neracionalne potrošnje u tom smislu treba istaći da je Crna Gora, po broju putničkih automobila od 272 hiljada u odnosu na broj stanovnika, daleko iznad mnogih zemalja članica EU, odnosno sa 2,3 stanovnika po vozilu, praktično u sami vrh najrazvijenijih zemalja Evrope. Uporedivost, po putnoj privredi, nas nesumljivo vodi na začelju zemalja starog kontinenta. Kao sledeću ilustraciju možemo istaći da po broju mobilnih telefona, kao nekom savremenom parametru dostignutog standarda stanovništva, CG zauzimamo prvo mjesto u Evropi a ipak nam je realno posmatrano standard daleko ispod prosječnog nivoa njihovih mogućnosti.

Ako bi koristili pokazatelj po podacima obavljenog popisa Crna Gora raspolaže sa 247 hiljade stambenih jedinica čija prosječna površina dostiže 71 metar kvadratnih, što u odnosu na ukupan broj stanovnika iznosi nešto iznad 2,5 stanovnika po stambenoj jedinici. Realnost je ipak drugačija jer je evidentno približno oko 75 hiljada neriješenih stambenih pitanja na globalnom nivou.

Kako u individualno tako i u javnom sektoru znatna sredstva su investirana u gradnju neproaktivnih objekata, koji nijesu mogli biti na ovom nivou privredne razvijenosti prioritetni objekti poput sportskih centara, mostova, tornjeva, koje-kakvih kružnih tokova...Međutim, ono što bi moralo biti prioritet a i mogli smo sopstvenim sredstvima dijelom investirati: to je proizvodnja hrane, posebno ekološke, zatim električne i alternativne energije i industrijske proizvodnje na postojećim i novim kapacitetima. Nažalost, ne samo da nijesmo investirali u tim oblastima već smo u međuvremenu i smanjivali produkciju a povećavali potrošnju

dijelom i po osnovu rasta kreditne zaduženosti. Otvaranje bilo koje od dugo najavljivanih kapitalnih investicija (gradnje autoputa, hidrocentrale, resort centra na Luštici i ili nečeg drugog), bilo bi spasonosno, prvenstveno sa aspekta "kupovine" vremena neophodnog za konsolidaciju cjelokupnih društveno-ekonomskih odnosa u sistemu.

Neminovno će brzo biti neophodno preduzimati radikalne i nepopularne ekonomske mjere, ne samo u fiskalnom smislu, ograničavajući nerealnu potrošnju, već i u domenu ustanovljavanja podsticajnih mjera iz domena proizvodnih djelatnosti, posebno poljoprivredne i industrijske proizvodnje, kako bi zaustavili naglašene negativne trendove preusmjeravajući ih u pozitivne efekte i na taj način preduprijedili, u postojećim okolnostima, polako ali sigurno, neminovan bankrot nacionalne ekonomije.

Proces globalizacije, ekspanzija privrednih aktivnosti i otvorenost privreda umnogome su doprinijeli da se još više usložavaju sfere uticaja multinacionalnih kompanija, koje svoje poslovanje obavljaju širom svijeta. Takve zakonomjernosti doprinijele su većoj fluidnosti kapitala ali i drugih faktora rada i njihovog poslovanja što, na izvjestan način, doprinosi i nastanku novih dilema, spornih ili nepravednih radnji, koje zahtijevaju svestraniji pristup u njihovom jedinstvenom rješavanju.

Profitabilnost, kao ideja vodilja vlasnika kapitala, polako ali sigurno sve veći broj vlasnika kapitalista vodi u pohlepu. Identična svojstva se ispoljavaju i sa nivoa nacionalnih ekonomija. Države se ne skriveno utrkuju koja će na svoju teritoriju privući što više kapitala, investicija i radne snage, jer to u osnovi obezbeđuje značajniji privredni rast nacionalne ekonomije i po tom osnovu vidne benefite većeg životnog standarda društva u cjelini.

Otuda se nameće imperativan zahtjev bilo kojoj državi da njen poreski sistem bude što povoljniji i da omogući pružanje različitih poreskih olakšica, posebno za investicije u realizaciji strateškog usmjeravanja razvoja koje bi, kroz svoje direktne i indirektno efekte, rezultirati bržim podsticajem privrednog rasta i povećanjem javnih prihoda po osnovu uvećanja poreske osnove, uvažavajući sistem pravičnosti.

BIBLIOGRAFIJA

1. Bank for International Settlements (2009) *Financial Stability Report*.
2. Borio, C. (2009) The Macroprudential Approach to Regulation and Supervision, *Financial Stability Review*, 13, pp. 31-41.
3. De Gregorio, J. (2010) *The Role of Central Banks after the Financial Crisis*. članak dostupan na: <http://www.bis.org/review/r100603c.pdf>.
4. Ćirović, M. (2001) *Bankarstvo*. Beograd: Bridge Company.
5. Pušara, K. (2004) *Međunarodne finansije*. Beograd: Univerzitet "Braća Karić".
6. Rose S. P., Hugins C. S. (2005) *Bankarski menadžment i finansijske usluge*. Beograd: Datastatus.
7. Blagojević, B. (1998) *Ekonomski misao u Crnoj Gori*. Beograd.
8. Popović, D. (1997) *Nauka o porezima i poresko pravo*. Beograd, Budapest: Savremena administracija / Open Society Institute.
9. Stojanović, S. (2005) *Nepravična poreska konkurencija u Evropskoj Uniji*. Kragujevac: Pravni fakultet.

RESUME

Major economic and systemic changes that have taken place during the last twenty years have greatly contributed to the development of uneven economic and political changes. For example, proceeds from privatisation in Montenegro are 4.5 billion Euros, but no significant infrastructure project, significant to the national economy, has been realised up to now. It is true that the pace of revenue generation was not generated on short-term but in the long run; however it is no excuse for expressing economic illogicality and irrationality. If the purpose of privatisation is a more rational, more efficient and more profitable production, then it has to be asked whether these goals have been achieved up to now, when after about twenty-three years after introducing market economy, the average four-member household in Montenegro now needs almost double the average wage to meet its living expenses, whereas in 1989 only one and a half of the average salary was enough. Not to mention other parameters: no new power source has been developed, no kilometre motorway built, no roadway with three lanes, which would connect two Montenegrin towns, and not to mention railway infrastructure, environmentally-friendly sources of energy, increasing the production of food etc. Of course, depending on the level of development of the economic system and its specificity, as well as the long-term strategic commitment of developing the national economy, there is an urgent need to establish, through an appropriate economic policy, those mechanisms that have the primary purpose of eliminating weaknesses in order to accelerate production, and thereafter, successive elimination of irrational, unrealistic ratio between production and consumption, through the systematic elimination of the causes that led to it. In this sense, there is inevitably a need for establishing and promoting economic development incentives.

However, on the whole, we cannot be satisfied with the economic development achieved during the economic transition in Montenegro, because obviously there have been made large systematic errors, which resulted in a very complex economic situation of the national economy. The process of privatisation is almost fully completed, but there are rare examples of positive effects from these privatisations on the national economy. Incomparably a greater number of privatised enterprises were closed down entirely or are in such a condition that it would be better to close them.

The maximum financial proceeds from privatisation are achieved, but instead of being reinvested in the implementation of public projects, almost the whole amount is used for social care for those who have lost their jobs, or have been invested in additional forms of public spending. Due to a lack of motivation factors and incentives from the national economy, available money is mostly used for financing consumption. As an illustrative example for the irrational consumption in this regard it should be noted that Montenegro is, by the number of cars compared to the number of residents, far above many EU member states, with 2.3 people per vehicle, practically at the top of most developed countries of Europe. As a further illustration we can say that by the number of mobile phones, as a contemporary parameter of the achieved standard of living, Montenegro occupies the first place in Europe and yet realistically speaking the standard is far below the average level of its capabilities.

Both individual and public sectors have invested significant resources in building unproductive facilities, which cannot contribute at this stage to economic development. However, what ought to be a priority and we were able to invest are: the production of food, especially organic, then electricity and renewable energy and industrial production in existing and new facilities. Unfortunately, not only that we have not invested in these areas but in the meantime, production decreased and increased spending has led to a growth of credit indebtedness.

Inevitably, it will be necessary to take radical and unpopular economic measures, not only in fiscal terms, but also in the field of establishing incentives for production activities, particularly agricultural and industrial production, in order to prevent the inevitable bankruptcy of the national economy.

The process of globalisation, the expansion of economic activities and the openness of the economy have greatly contributed to the even more complex sphere of influence of multinational companies, which carry out their business around the world. Such a behaviour contributed to the greater fluidity of capital and labour and other factors of their business which, in a way, contributes to the emergence of new dilemmas, controversial or unfair actions, which require more comprehensive approach in addressing their unique.

Profitability, as a beacon of shareholders, slowly but surely leads to greed. Identical properties are manifest at the level of national economies. States are competing to attract as much capital as possible, as it basically provides a significant growth of the national economy, which resulted in tangible benefits of higher living standards of the society. Thus, there is an imperative request for any country to reform its tax system by providing different tax incentives, particularly for investments in the implementation of the strategic direction of development which, through its direct and indirect effects, will result in faster economic growth and increasing revenue from taxes, taking into account the system of justice.